

VAKANÜVİSİN DİLİ: HALİL NURİ BEY ÖRNEĞİ*

The Language of Vakanüvis: The Example of Halil Nuri Bey

Seydi Vakkas TOPRAK**

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde tarih yazımı oldukça önemliydi. XVII. yüzyıl sonlarına kadar tarihçilik resmî bir devlet görevi olmasa da, devrin tarih yazıcıları olan şehnameciler itibar ve mükâfat görmekteydi. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren de tarih yazımı devlet tarafından görevlendirilen tarihçiler tarafından yapılan bir vazife halini almıştır. Kendi dönemlerindeki olayları yazmakla görevli olan ve vakanüvis denilen resmî Osmanlı tarihçileri, tarihçilik görevine getirilirken özenle seçilirlerdi. Vakanüvis olarak görevlendirilecek olanlarda güzel yazı, dil bilgisi, dile hâkimiyet ve bilgiyi aktarabilme kabiliyeti gibi yetenekler aranırdı. Bu çalışmada III. Selim devri vakanüvislerinden, Nizâm-ı Cedîd'in kuruluşu sırasında görev yapan, devrin önemli olayların şahidi olan Halil Nuri Bey'in vakayinamesi olan Nuri Tarihi kıstas alınarak tarihçinin dili ve üslubu incelenecektir. Halil Nuri Bey'in tabiriyle nâmuku'l-hurûf olan vakanüvisin dili izah edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Vakanüvis, İlmî Tarihçilik, Edebî Tarihçilik, Halil Nuri Bey, Nuri Tarihi, Vakanüvisin Dili ve Üslubu.

ABSTRACT

Writing history was very important in the Ottoman State. Eventhough historiography had not been an official state duty until the end of 17th century, the historians of the time Şehname writers were respected and rewarded. Starting from the beggining of the 18th century, history writing turned out to be a formal duty which have been done by the people who were charged by the state. Official Ottoman historians who were called as Vakanüvis and charged to note the history of the time were chosen meticulously. The ones who were chosen as Vakanüvis were

* Bu makale, 10–13 Nisan 2017 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen *Uluslararası Prof. Dr. Halil İncalcık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu*'nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, seyditoprak@gmail.com

expected to have skills such as; calligraphy, grammar knowledge, authority on language, ability to transfer information. In this study, predicating one of the Vakanüvises of the time of Selim III ,Halil Nuri Bey's Vakayiname Nuri Tarihi (Halil Nuri Bey officiated at the time of foundation of Nizam-ı Cedid and witnessed important events of the time) upon we are going to research on the language and style of historian. With Halil Nuri Bey's words, the language of Vakanüvis which is Namıku'l Huruf (author of letters) will be explained.

Keywords: Vakanüvis, Scientific Historiography, Literary Historiography, History of Halil Nuri Bey, The language and Style of Vakanüvis.

GİRİŞ

Tarihî olayların müşahidi olan tarihçilerin hazırladığı kronikler, tarih biliminin ana kaynaklarından. Bu anlamda resmî tarihçilerin kayda geçtiği kronolojik eserlerin Osmanlı tarihi için önemi oldukça fazladır (Uzunçarşılı, 1988: 64-68). Vakanüvisliğin kurumsallaşmasından önce Osmanlı Devleti'nin tarihi şehnamecilerce kaydederlerdi. Fatih ve Kanuni devirlerinde resmî bir görev olan şehnamecilik, XVII. yüzyıl sonlarında yerini vakanüvisliğe bırakmıştır (Afyoncu, 2003: 110). Vakanüvisler, daha çok ilmiyeden veya bürokrasiden yetişmiş, bilgili, yetenekli, yazı yazma ve aktarma beceri ve kabiliyeti yüksek kişiler arasından seçilirdi (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 96-97).

İslam tarihçiliği geleneğinin devamı sayılan vakayinameler; sade bir dil ve üslubun tercih edildiği *ilmî tarihçilik*; belagatlı ifadeler, edebî sanatlar ve tumturaklı ibareler ön planda tutulduğu için *edebî tarihçilik* içinde değerlendirilmiştir. Vakanüvisler, çoğu kez Arapça ve Farsça ibare, deyim ve edebî sanatları kullanarak edebî tarihçilik yapmışlardır. Vakanüvisler, kroniklerde yöntem olarak ilmî tarihçiliği; ifade tarzı, sunum ve üslup olarak edebî tarihçiliği benimsenmiştir. Bürokrat kökenli vakanüvislerin eserlerinde edebî özellikler açıkça görülürken, ilmiye mensubu vakanüvislerin eserlerinde edebî vasıfların yanında ilmî özellikler de ön plandadır (Kütükoğlu, 1986: 272).

Olayları aktarılırken ayet, hadis, atasözü, şiir ve veciz ibarelere sıklıkla müracaat eden vakanüvis *Şânî-zâde* (Erol, 2012: 42-43), imalı ifadeler kullanmanın gerekliliğini dile getirmiştir (Şânî-zâde Mehmed 'Ata'ullah Efendi, 2008: 24). Meşhur Vakanüvis Cevdet Paşa'ya göre ise tarihçi, olayların gerçek sebeplerini araştırarak herkesin anlayabileceği ve faydalanabileceği bir tarzda, bilgileri ayıklayarak, düzgün ve akıcı bir ifadeyle aktarmakla mükelleftir (Ahmed Cevdet Paşa, 1858: 70). Cevdet Paşa, sade bir üslup tercih etmekle birlikte, yerine göre edebî sanatların hâkim olduğu, kinayeli, dokunaklı ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Çağının Batılı tarihçileriyle aynı ayarda görülen Cevdet Paşa'nın kullandığı dil ve üslup sade bulunurken, anal tarzında kronoloji takip ettiği ve mistik olayların etkisinde kaldığı için eleştirilmiştir (Yinanç, 1940: 575-576; Ünal, 2010: 192).

Eski nesir sanatlarını sıklıkla kullanan Vakanüvis Esad Efendi, gereksiz girişlerle başladığı sözü uzun cümlelerle bağladığı için eleştirilmiştir. Eserlerinde

48 / Seydi Vakkas TOPRAK

ağdalı ve ağır bir dil kullanan Esad Efendi, *Takvim-i Vekayi* için yazdığı bir makalede çok eski sözcükler kullanınca, II. Mahmud tarafından uyarılmıştır. Herkesin anlayabileceği bir dil kullanması için Padişahın uyardığı Esad Efendi, üslubunu değiştirmiş, yazılarını şiirsel özelliklerden arındırmış, belagatlı ifadeleri sadeleştirmiş ve herkesin anlayabileceği daha sade bir dil kullanmıştır. Esad Efendi, daha sonra sade Türkçe kullanmayı savunmuştur (Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, 2000: LXXXIX-XC; Banarlı, 2001: 842-843).

Bu çalışmada dil ve üslup yönünden incelediğimiz *Nuri Tarihi*, Nizâm-ı Cedîd reform programının yürürlüğe konduğu dönemin birinci el kaynağı niteliğinde olan bir vakayinamedir. Dönemin vakanüvisi Halil Nuri Bey tarafından kaleme alınan eser 1794-1799 yılları arasında meydana gelen olayları ihtiva etmektedir.

VAKANÜVİSLERDE ARANAN VASIFLAR VE HALİL NURİ BEY

Vakanüvislerin hangi özelliklere sahip olduklarını, vakanüvislerle ilgili resmî belgelerden ve vakayiname metinlerinden tespit etmek mümkündür. Vâsif ve Pertev sahip oldukları *hüner*, *marifet*, *reviyyet* ve *dirayet* gibi özelliklerden dolayı vakanüvisliğe getirilmişlerdir. Bu özelliklere ek olarak *erbâb-ı maarifden*, *gece ve gündüz tahrîrât* ve *neşr-i ulûmla meşgûl* olması gibi özellikler Pertev ve Ömer Amir'in vakanüvis olarak tayinlerinde belirleyici olmuştur. Yine Mehmed Recâî'nin tarihçiliğe getirilmesinde *ilmî sermayesi yönünden liyakatli olması* tercih sebebi olmuştur. Esad Efendi'nin atanması sırasında, tarihçiliğe getirilecek kişide *güzel yazı yazma hüner ve marifetinden başka dindarlık, iyi hal, akıl, ilim ve insaf sahibi olma* gibi vasıflar aranmıştır. Rikab vakanüvisliğine getirilen Mehmed Emin Edib'den *olayları doğru, açık, riya ve dalkavukluğa başvurmadan yazması* istenmiştir (Kütükoğlu, 1986: 272-273).

Divân-ı Hümayun Hâcegânı arasından vakanüvisliğe seçilen Halil Nuri Bey'in hangi özelliklerinden dolayı bu göreve getirildiği belgelerde açık olarak belirtilmese de, Divân Kalemlerindeki görevleri sırasında gösterdiği başarı ve liyakati dikkate alınmış olmalıdır (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 12). Tarihçiliğe getirilmesinde şairliğinin de etkisi olmuş olmalıdır. Zira müellifin bir *Divan*'ı vardır (Kürt, 2005). Yine *Nuri Tarihi*'nin müellif nüshalarında (Halil Nuri Bey, 239; TY 6000; TY 6001; 1579) olduğu gibi, güzel yazı yazması müellifin bu görev için tercih edilme sebebi olmuş olmalıdır. Nitekim kendisi de bu göreve getirilmesini "*Vekâyi'nüvislik dahi hâlâ Mâliye Tezkirecisi olan nâmku'l-hurûf Halil Nûrî bendelerine tevcih buyruldu*" ifadesiyle eserine derç etmiştir (Halil Nuri Bey, 239; H.107; Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 148-149). Tarihçinin kendisine layık gördüğü *nâmik* sıfatı; güzel yazı yazmak anlamındaki Arapça *nâmik* ism-i failinden gelir ve *yazı yazan kimse*, *yazıcı* ve *kâtip* anlamındadır (Ayverdi, 2011: 2327).

Halil Nuri Bey'in Dili ve Üslubu

Divan-ı Hümayun kalemlerinde yetişmiş bir şair olan Halil Nuri Bey, vakayinamesinde akıcı ve anlaşılır bir üslup takip etmiştir. Sözcükleri ve tamlamaları yerli yerinde kullanan müellif, okuyucuyu bezdirmeyecek bir tarzda olayları aktarmıştır. Sade bir üslup ve akıcı bir dille kaleme alınan *Nuri Tarihi*, günümüzden yaklaşık iki yüz yirmi yıl önce yazılmış olmasına rağmen, hala kolayca anlaşılabilir bir anlatım tarzına sahiptir. Tarihçinin olayları aktarmadaki sadelik ve berraklığı eserinden bazı örneklerle açıklanabilir.

Tarihçinin sade dili ve anlaşılır üslubuna İran ve Hint hükümdarları arasındaki mücadeleyi aktardığı aşağıdaki pasaj güzel bir örnektir: "...*İran zemîninde kesb-i teferrüd ve istiklâl eden Ağa Muhammed Hân, bundan akdem hâlâ Hind pâdişâhı olan Zamân Hân üzerine külliyetlü asâkir ile Ağvan hâkimi Mahmûd Şah'ı ta'yîn ...*" (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 32, 504).

Halil Nuri Bey, halka açık yerlerde genel ahlaka aykırı davranan bazı kişilerin sürgüne yollanmasıyla ilgili bir olayı da sade ve açık bir ifadeyle aktarmıştır: "...*sâbikan sipâhiler ağası olan Kapucubaşı Halil Bey ile Cezâyirli Hasan Paşa mu'taklarından ve silahşorândan Selim Ağa, ba'zı cem'iyet-gâh-ı ricâl u nisvân olan mesîrelerde bî-edebâne tavr u reftâra ictisâr etmeleriyle, kendüleri te'dib ve hem-hâlleri olan süfehâ-yi sâ'ireyi terhib zımında Halil Bey Hanya'ya ve Selim Ağa Kıbrıs'a mübâşir ma'rifetiyle, bâ-emr-i âlî nefy ü tağrîb olundular...*" (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 32-33, 508).

Nuri Tarihi, sade bir anlatıma sahip olduğu gibi edebî sanatlar yönünden de zengin bir metindir. Metin Arapça ve Farsça kökenli kelimeler, betimlemeler ve teşbihlerle süslenmiştir. Tarihçi, anlatımı zenginleştirmek için bazen konuyla ilgili Kur'an ayetlerine ve hadislere atıf yapmıştır. Ayrıca Arapça, Farsça ve Türkçe vezizeler, darbî meseller, beyitler ve şiirlerle metni süslemiştir. Mesela, Şeyh Galip'in ölümünü Arapça bir darbî meselle betimlemiş, şairin ismi olan *Gâlib* kelimesini hem gerçek, hem de mecaz anlamda kullanarak güzel bir anlatımla sunmuştur. Tezat sanatını kullanan Halil Nuri'nin ifadesine göre Şeyh Galip, sahip olduğu hüner ve meziyetleriyle insanlara *galip* iken ansızın gelen ecelin pençesinde *mağlup* olmuştur: "*Bir kaç mâhdan berü mizâclarına ba'zı ârıza târî olup, bunca tedâbîr ve devâ gayr-i müfîd ve âkîbet-i hayât-ı müste'âr-ı fânîden nâ-ümmîd olarak, her hâlde ebnâ-yı cinsine gâlib bir zât iken, pençe-i nâ-gehgîr-i ecelde mağlûb olup...*" (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 33, 840).

Halil Nuri Bey, dönemin eşkıyalarından, bahsederken kullandığı sıfatlar ve betimlemelerle edebî meziyetlerini, dile hâkimiyetini ve kelime zenginliğini ortaya koymuştur. Müellifin üslubunda sıkça görülen bu tür benzetmelere metinde geçen aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi çokça tesadüf etmek mümkündür:

Pasbanoğlu nâm sefih-i bî-iz'ân (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 694).

Vidinli Pasbanoğlu Osmân hüsrân-nişân (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 711).

Mübtelâ-yı iğvâ-yı şeytân Vidinli Pasbanoğlu Osmân (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 716).

50 / Seydi Vakkas TOPRAK

Matrûd-ı dergâh-ı Rahmân Pasbânoğlu Osmân (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 717).

Serseri-gerd-i beyâbân-hizlân Vidinli Pasbânoğlu Osmân (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 723).

Ser-gerde-i su'bân-menişân Vidinli Pasbânoğlu Osmân (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 728).

Emincik nâm hâin-i hüsrân-encâm (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 749).

Gâvur İmâm lakab-ı müstakbehiyle mülakkab-mürdâr (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 728).

Nuri Tarihi'nde Arapça İbareler

İslam tarihçilerinin izinden giden Halil Nuri, olayları aktarırken anlatıma zenginli katmak için çok sayıda Arapça veciz ibare, meşhur söz ve darbı meseli eserinde zikretmiştir. Tarihi vakaları aktarırken veya bazı şahıslardan bahsederken, duruma uygun Arapça ifadeleri açıklayıcı olarak kullanmıştır. Vakayinamede geçen Arapça veciz ifadeler ve anlamları aşağıda zikredilmiştir.

III. Selim'in liyakatli kişilere görev verdiğini “*Her işin bir adamı vardır*” anlamındaki لكل عمل رجال Arapça veciz ibaresiyle kaydetmiştir (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 476).

Şeyh Galip'in vefatını “*Hangi nimet yoktur ki onu zaman kirletmemiş olsun*” anlamına gelen ناو نعيم كدره لا الدهر veciz ifadesiyle aktarmıştır (Mevlâna, İstanbul 2010: 337). Yine Şeyh Galip'e yöneltilen eleştirileri, “*Eğer eksikliğini bilseydi, şairlik yapmazdı*” anlamında شعر لنقصه لما شعر لو veciz ifade ile dile getirmiştir (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 840).

İsyan eden Uşak Voyvodası Acemoğlu Ahmed'in bir türlü yakalanamamasını kaydeden tarihçi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri devlete isyan eden herkesin cezasını çektiğine dikkat çekmiştir. Tarihçi, “*Zamandan bir parça sonra da olsa (kısa süre sonra da olsa)*” anlamına gelen ولو بعد برهة من الدهر veciz söz ile Acemoğlu'nun mutlaka yakalanacağı bir anın olduğunu belirtmiştir. Her şeyin bir vaktinin olduğunu “*Her şey bir zamana bağlanmıştır*” anlamına gelen امر بوقته مرهون كل veciz ibaresiyle ifade etmiştir. Nitekim Acemoğlu, bir süre sonra yakalanarak idam edilmiş ve kesik başı İstanbul'a gönderilmiştir (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 179-180).

İnsanların doğaları gereği medeniyete, rahata ve asayişe meyilli olduklarını ifade eden müellif, “*Tabiatıyla bırakıldığı zaman*” anlamına gelen إِذَا خُلِيَ وَ طَبِعَهُ veciz söz ile Osmanlıların zayıflığını rahata alışmış olmalarına bağlamıştır (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 195).

III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd için gece ve gündüz çalışarak gösterdiği gayreti “*İnsanlar yöneticilerinin yolu üzerinde olurlar*” anlamındaki الناس على سلوك ملوكهم meşhur sözü ile teyit etmiştir (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 197). Bu veciz ibareye benzer bir hadis Suyûti'de mevcuttur (Suyûti, 1356/1938. 515).

Uzun süren bir kuraklık ve su kıtlığından sonra İzzet Mehmed Paşa'nın sadarete getirilmesinin ardından beş-on gün boyunca yağın yağmuru Paşa'nın yapacağı hayırlara işaret sayan Halil Nuri, iyi insanların işlerinde muvaffak olacaklarına şüphe olmadığını "*Allah'ın zamana, mekâna ve şahıslara bağlı olarak bahşettiği özellikler vardır*" anlamına gelen *والله الخواص للامكنة والازمنة والاشخاص* ve *veciz* ibare ile dile getirmiştir (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 142).

Halka zulüm ve haksızlık yapan Atina voyvodası Haseki Ali Ağa'nın, her şikâyet edildiğinde, korkudan bin türlü hileye başvurmasını "*Hain kişi korkaktır*" manasındaki *الخان خائف* darbı meseliyle izah etmiştir. Haseki Ali'nin sürgüne gönderildiği İstanköy'de fesadından dolayı idam edilmesini "*Kendi kuyusunu kazan birinin yaptığı gibi*" ya da "*Gölgesiyle ölümünü araştırmak gibi*" anlamına gelen *كالبحت عن حتفه بظلفه* *veciz* bir ifadeyle eserine kaydetmiştir (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 347). Yine isyan eden Eflak Voyvodası Hançerli-zade Konstantin'in idamı için de "*Hain kişi korkaktır*" anlamındaki *الخان خائف* darbı meseli kullanmıştır (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 848).

Akdeniz ve Ege adalarında yaşayan gayrimüslim reyanın korsanlara ve Napolyon'un askerlerine yardım etmelerini "*Küfür tek millettir*", yani *الكفر ملة واحدة* *veciz* ibaresiyle kayda geçmiştir (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 819-824).

Tarihçi, 1789'daki Buza Suyu Bozgununda nehre düşüp boğulan Reisülküttap Hayri Efendi'nin yerine Abdullah Birrî Efendi'nin atanmasını "*Bir toplumun musibetleri başka bir toplum için hayır olabilir*" anlamında *قوم عند قوم فوائد* meşhur Arapça söz ile tarif etmiştir (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 734; Danişmend, 1961: 69, 639, 640, 641).

Mekke kadılığı için mevcut iki adaydan Abdulhalim Efendi'nin ataması yapılırken, şikayette bulunan Ali-zâde Nurullah Efendi Bursa'ya sürülmüştür. Ancak Abdulhalim Efendi'nin yolda ölmesi üzerine affedilen Alizâde Nurullah Efendi'nin Mekke kadılığına atanması olayını Halil Nuri "*Nasibin sana ulaşır*" anlamına gelen *بصبيك نصيبك* *veciz* ibaresiyle eserine derç etmiştir (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 407).

Hal ve tavırlarındaki hafiflik, borcunun çokluğu ve görevlerindeki kusurları nedeniyle sürgüne gönderilen Abdullah Molla'nın durumunu "*Kişinin kusurlarının az olması şeref olarak ona yeter*" anlamına gelen *كفا المرء نبلا ان تعد معايبه* *veciz* ifade ile kaydetmiştir (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 494).

Rumeli valiliğinden Halep'e vali olarak atanan Mehmed Hakkı Paşa, yol güzergâhındaki Söğüt kasabasını, yağma ve talan ettirdikten sonra yaktırmıştır. Tarihçi, bu yersiz ve beklenmedik olayı "*Tanbura bir ses daha ekledi*" anlamını ifade eden *زاد في الطنبور نغمة اخرى* *veciz* ibareyle eserine kaydetmiştir (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 515).

Nuri Tarihi'nde Yer Alan Şiirler

52 / Seydi Vakkas TOPRAK

Halil Nuri, eserinde şiir ve beyitler kullanarak anlamı güzelleştirmiştir. Metne aldığı şiirlerin bir kısmı dönemin şairlerine aitken, bir kısmı da bizzat kendisine aittir. Metne aldığı şiirlerin bazılarını da oğlu Mehmed Nebil'den almıştır (Mehmed Süreyya, t.y.: 540). Tarihçi, Sultan III. Selim'i öven bir uzun şiirle eserine girizgâh yapmıştır. Nuri Tarihi'nin başında yer alan ve mmüellifin kaleminden çıktığını düşündüğümüz şiirin ilk beyitleri (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 122):

*Pâdişâh-ı cem-haşem, sultân-ı İskender hadem,
Makdemiyle Hakk Te 'âlâ dehri handân eyledi.
Himmetin ihyâ-yı dîn ü devlete sarf eyleyüp
Az vakitte çok güzel âsâr ityân eyledi.
Ya 'nî kim meşşâta-i tedbîr-i rû-yi devlete
Verdi bir sûret ki cümle halkı hayrân eyledi.
Gerçi eslâf-ı kirâmı pâdişâhân-ı izâm
Refte refte her biri dünyâyı ümrân eyledi.*

Yaşlılığından dolayı devlet işlerini iyi idare edemeyen Melek Mehmed Paşa 1794 Ekiminde Sadareten alınarak yerine İzzet Mehmed Paşa getirilmiştir. Dönemin şairleri, yazdıkları şiirlerle İzzet Paşa'nın Sadaretini kutlamışlar, ebcet hesabıyla tarih düşmüşlerdir. Düşülen tarihlerin bir kısmı *Nuri Tarihi*'ne kaydedilmiştir.

Kırk yılı aşkın bir süre vezirlik yapmış olan Melek Mehmed Paşa'nın görevden alınması hakkında Halil Nuri'nin eserine kaydettiği bir beyit manidardır. Uzun süre devlet kapısında görev yapmanın mutluluk olduğunu belirten tarihçi, yaşı geçmiş olan kölenin sahibi tarafından azad edilmesinin adet olduğunu ifade etmiştir. Bu beyitte *yetmiş* sözcüğü hem gerçek anlamda, hem de mecaz anlamda kullanılarak ifadeye güzellik katmıştır (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 144).

*Der-i mevlâda yetmiş yıl ömür sürmek sa 'âdetdir
Yılı yetmiş kulu âzâd eder mevlâsı âdetdir.*

Dönemin şairleri, kadı, müderris ve müfettiş gibi üst rütbeli devlet görevlileri de İzzet Mehmed Paşa'nın Sadareti için şiirler yazmışlar, çeşitli beyitlerle tarih düşmüşlerdir. Halil Nuri, yeri geldiğinde bu vesile ile yazılmış olan şiir ve beyitleri eserinde zikretmiştir. Halil Nuri, İzzet Mehmed Paşa'nın Sadarete gelişini yazdığı aşağıdaki beyitle tarih düşmüştür (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 144).

*Cevheri bende bu târihi dedim ey Nûrî,
Kala izzetle Sadâretde Mehmed Paşa.*

Divan şairi Enderunlu Fazıl'ın İzzet Mehmed Paşa'nın Sadaretine tarih düştüğü aşağıdaki beyti *Nuri Tarihi*'nde yer almıştır (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 143; Mehmed Süreyya, t.y.: 5; Şemseddin Sami, 1314: 3331; Banarlı, 2001: 783-784; İpekten, 1988: 124-125; Muallim Nâcî, 2000: 285; Tayyazâde Ahmed Ata, t. y.: 242-260).

*Cibrîl-i vâhim bana târihi vahy eder,
Mühür ü emânet erdi Melek'den Mehmed'e.*

Yine tarihçi, dönemin şairlerinden ebcet hesabıyla tarih düşmede usta olan *Surûrî*'nin İzzet Paşa'nın Sadaret tarihi için düştüğü beyti de eserine kaydetmiştir (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 143; Şemseddin Sami, 1311, 2558).

*Rabb, izzet edüp i 'zâz ile mührü ihsân,
Geldi devletle vezîr oldu Mehmed Paşa.*

III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan'ın Eyüp'te yaptırdığı imaretin tamamlanması üzerine törenler yapılmış, hediyeler dağıtılmış ve şairler şiirler yazmışlardır. Hicivci, ebcet ustası, müderris, kadı ve elçi gibi sıfatlara sahip meşhur Divan şairi Sümbülzade Vehbî Efendi de bu vesileyle bir şiirle tarih düşmüştür. Vehbi Efendi'nin tarih beyti *Nuri Tarihi*'nde yer almıştır (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 176; Şânî-zâde2008: 211-215; Mehmed Süreyya, t.y.: 618; Unat, 1992: 134-136).

*Zehî târih Vehbî kabz-ı rûh-ı çâr yâr ile,
Îmâret buldu me'vâ-yı Ebî Eyyûb-i Ensârî.*

Valide Sultan'ın Eyüp'te yaptırdığı imaret, sebil ve türbenin inşasının tamamlanması üzerine Halil Nuri, bizzat yazdığı beyitleri eserine derç etmiştir (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 302-303):

*Bunda ruhsâ-yı hâk-i acz olanın
Nur yağar ve kadri sermed olur
Câr olanlar cenâb-ı Hâlid'e hep
Dâhil-i huld olup muhalled olur.*

Şeyh Galip'in, Kasımpaşa Mevlevihanesinin yıkılarak yeniden yapılması üzerine tarih düştüğü aşağıdaki beyitleri de *Nuri Tarihi*'ne yer almıştır (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 284-285):

*Çıkdı Gâlib latîf bir târih,
Hân Selîm'e güzel makâm-ı safâ.
Semâ'a vecd ü hâlet bahş eder târihi de Gâlib
Nevâ-sâz oldu budur ki ney-i devrân uşşâka.*

Valide Sultan'ın Eyüp'te yaptırdığı imaret, sebil ve türbenin yapımına Şeyh Galip, yazdığı bir beyitle tarihe not düşmüştür (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 177; İpekten, 1988: 36-38).

*Gâlib kalemden akdı sebil, târihi hemçün zezem sel-sebil,
Âshâba zezem hem sebil, ayn-i safâ-yı Mihrişâh.*

Fransa'nın 1798'de Mısır'ı işgal etmesi üzerine İzzet Mehmed Paşa Sadarettten alınmış ve yerine Yusuf Ziya Paşa'nın getirilmiştir. Bu olayı dönemin şairleri yazdıkları şiir ve beyitlerle tarihe not düşmüşlerdir. Tarihçi, yazılan şiir ve beyitlerin bir kısmını vakayinamesine kaydetmiştir. Halil Nuri'nin bizzat kaleme aldığı tarih beyitlerinden bazıları aşağıdadır (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 782).

Mühre bir mihr-i ziyâ-pâş oldu lâyük şöyle kim

54 / Seydi Vakkas TOPRAK

*Şu 'le-i şemşîr-i adl ü dâdıdır çün berk-i tîz
Nüh tabaka eylese imlâ Utarid medhini
Olamaz evsâfına nisbetle bir lafz-ı vecîz
Azın-ı rezminde akab-girâna hâcet kalmadı
Havf ârâsı komaz a 'dâda yara-yı gürîz ...*

Yusuf Ziya Paşa, Halil Nuri'nin kayınpederi olan Mustafa Aşir Efendi'yi Şeyhülislâm olarak atamıştır. Vakanüvis, Aşir Efendi'nin Meşihat makamına getirilişine tarih düştüğü gibi, bu atamayı öven şiirler de kaleme almıştır. Halil Nuri'nin kayınpederini öven bazı beyitleri (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 782-783; Müstakimzâde Süleyman Saadeddin, 1978: 117).

*Ol cihân dâver-i zî-menkibe Sultân Selîm
Etmede mülhem olur ehline her câhı atâ
Sadr-ı iftâya getürdi hele bir fâzılı kim
Nutm-ı pâk-i hikem-âmîzi verir sadra şifâ
Akl-ı evvel-i sebak-âmûz-i gürûh-ı kümmel
Mustafa Aşir Efendi-i fezâil-pîrâ
Rumeli sadrın iki def'a şeref-yâb etdi
Sonra bir müddet olup dehre reîsü'l-ulemâ...*

Mehmed Râşid Efendi'nin Reisülküttâplık, Sadaret Kethüdalığı ve Tersane Eminliği gibi görevlere getirilmesine methiyeler yazan dönemin şairleri ebcetle tarih de düşmüşlerdir. Râşid Efendi için yazılan çok sayıda şiir ve beyitlerden bir kısmı *Nuri Tarihi*'nde zikredilerek kayıt altına alınmıştır. Raşid Efendi için Halil Nuri, Müderris İhyâ Efendi, Sümbülzade Vehbî, Şeyh Galip, Surûrî, Raşid Efendi'nin bizzat kendisi ve Halil Nuri'nin oğlu Mehmed Nebil övgü dolu şiirler ve tarih beyitleri yazmışlardır. Mehmed Nebil'in bu vefat için yazdığı uzunca tarih şiiri de *Nuri Tarihi*'ne alınmıştır (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 309, 478, 479, 520, 521, 840-842).

İstanbul'un silüetine güzellik katan ve yangın gözetleme merkezi olarak kullanılan Galata Kulesi, bir yangında harap olduktan sonra yıkılarak yeniden yapılmıştır. Kulenin yeniden inşasını Hali Nuri bir beyitle methetmiştir (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 178):

*Bir başı açık, bağı yanık âşık-ı zâr ve lisân-ı hâl ile
Bir binâ tâ ki harâb olmaya, ma 'mûr olmaz.*

Reisülküttâp Firdevsî Emin Efendi'nin 15 Haziran 1795 tarihinde azledilerek yerine Ebubekir Râtib Efendi'nin tayini için yazılan tarih beyitleri de Nuri Tarihi'nde yer almıştır. Tarih düşenlerden biri Sümbülzade Vehbî Efendi'dir (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 326):

*Yazar âb-ı güherle sû-be-sû târîhini küttâb
Re 'is-i câh-pîrâ Râtib eşref-i merâtibdir.*

Ayet ve Hadisler

Anlatımı kuvvetlendirmek ve okuyucu üzerinde etki bırakmak için metinde ayet ve hadislerle yer veren Halil Nuri, olayları aktarırken, konuya uygun ayet ve hadislerle sunumu zenginleştirmiştir. Bu çalışmada vakayinamede geçen ayetlerin sadece mealleri, hadislerin ise mealleri ve Arapça metinleri verilmiştir (*Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli*, 2000: 28, 33, 45, 88, 384, 592, 717; Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 160, 230, 259, 300, 699):

Bakara Suresi 181: Şimdi her kim, bunu duyduktan sonra onu değiştirirse, her halde vebali sırf o değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz ki Allah işitir, bilir (*Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli*, 2000: 28; Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 343):

Bakara Suresi 207: Yine insanlar içinden kimi de vardır ki, Allah'ın rızasına ermek için kendini feda eder. Allah ise kullarına çok merhametlidir.

Bakara 261: Mallarını Allah yolunda infak edenlerin misali, bir dâne misali gibidir ki, yedi başak bitirmiş, her başakta yüz dâne vardır. Allah dilediğine daha da katar. Allah'ın rahmeti geniştir. O her şeyi bilendir.

Nisâ Suresi 58: Haberiniz olsun ki Allah size şunları emrediyor: Emanetleri ehline veresiniz ve insanlar arasında hükmettiğiniz vakit adaletle hükmedesiniz, hakikat Allah size ne güzel va'z veriyor, şüphesiz ki Allah semî', basir bulunuyor.

Neml Suresi 65: De ki; Göklerde ve yerde Allah'tan başka kimse gaybı bilemez, onlar ne zaman diriltileceklerini de bilemezler.

Târık Suresi 9: O gün ki, bütün sırlar yollanıp ortaya çıkarılır.

Hucûrât Suresi 9: Eğer mü'minlerden iki grup birbirleriyle çatışarlarsa, hemen aralarını bulun, barıştırın. Şayet biri diğerine tecavüz ediyorsa, Allah'ın emrine dönene kadar tecavüz edenle savaşın. Eğer dönerse yine adaletle aralarını bulun ve hep insafılı olun. Çünkü Allah adalet yapanları sever.

Vakanüvisin eserinde geçen hadisler aşağıya çıkarılmıştır:

كَذَ الْفَقْرُ انْ يَكُونُ كُفْرًا “*Fakirlik insanı küfre yakınlaştırır*” veya “*Fakirlik neredeyse küfür olacaktır*”. Benzer bir hadisi Mevlana da zikretmiştir (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 352; Suyûti, 1356/1938: 694; Mevlâna, 2010: 295-299).

اكرموا العلماء فانهم ورثة الانبياء “*Âlimlere saygı gösterin, zira onlar peygamberlerin varisleridirler*” (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 173; el-Müleybârî, t.y.: 9).

همة الرجل تطلع الجبال “*İnsanın azmi dağları yerinden oynatır*” (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 478; El-Cerrâhî, t.y.: 462).

الناس على سلوك ملوكهم “*İnsanlar yöneticilerinin yolu üzerinde olurlar*” (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 197; Suyûti, 1356/1938: 515).

Farsça İbare ve Beyitler

Tarihçi, vakayiname metninde yeri geldikçe Farsça ibare, veciz söz ve beyitler de kullanmıştır. Metinde geçen Farsça beyit ve ibareler aşağıya çıkarılmıştır.

هر که او نیک میکند یا بد؛ نیک و بد هر چه میکند یا بد

Her ki o nîk mîkoned yâbed, Nîk u bed herçi mîkoned yâbed.

Kim iyilik ya da kötülük yaparsa, karşısında iyilik ya da kötülük bulur (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 425).

هر که ساز و سرکشی آخر سر خود میخورد؛ شمع مجلس صاف طبعانرا دلیل روشنست

Her ki sâz u serkeşî âher ser-i hod mî-hored

Şem‘-i meclis sâf-tab‘ân-râ delîl-i rûşenest.

İsyân eden insanlar sonunda kendi başlarını yerler. Meclisin ışığı temiz insanların yeterli delilidir (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 438).

مژده اقبال دارد جنبش ادبها ؛ يك دو خطوه باز رفتن پردهد و ثابرا

Müjde-i ikbâl dâred cünbiş-i idbârâhâ;

Yek-du hatve bâz reften perdehed vessâb-râ.

Talîhsizliklerin görülmesi talihin müjdesidir; bir-iki adım atmak bize fayda getirebilir (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 739).

ز درك غایت علمش عقول فایقه عاجز؛ ز كنه ایت نعتش نفوس ناطقه مضطر

Zi derk-i gâyet-i ilmeş ukûl fâika âciz;

Zi kunh-i âyet-i na‘teş nüfûs-i nâtika muztar.

En akıllı olanlar onun ilminin nihayetini anlamakta acizdirler,

Onun ayetlerinin temelini övmeye kalkışan konuşkan insanların dili lal olur (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 779).

کسی سزای تومدحی چه سان تواند گفت ، چه در نهایت وصف نمیرسد او هام

Kesî sezâ-yı tu medhî çi-sân tevâned goft,

Çi der nihâyet-i vasf[et] nemî-resed evhâm.

Kim seni nasıl övebilir, seni anlatmaya hayal yetişmez (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 123).

سال نکو ز بهارش پیداست

Sâl-i nikû zi behâreş peydâest.

Güzel olacak yıl ilkbaharından belli olur (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 198).

یا رب مباد انکه کدا معتبر شود

Yâ Rab mebâd anki gedâ mu‘teber şevd.

Yâ Rab, dilenci insanlar sakın muteber olmasın (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 420).

Arapça Dua Cümleleri

اطال الله تعالى عمره الى يوم “Allah onun ömrünü kıyamet gününe kazar uzatsın” (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 527).

اطال الله تعالى ايام دولته الى انقراض الدوران “Allah onun saltanatını kıyamete kadar devam ettirsin” (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 526).

اختمت عواقبه بالخير Allah akıbetini hayr etsin” (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 809).

برب الكعبة “Kâbe'nin Rabbi'ne yemin olsun ki” (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 351).

عليهما الرحمة والغفران “Allah'ın rahmeti ve mağfireti onların üzerine olsun” (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 400).

وبالله العون والتوفيق “Allah'ın yardımıyla” (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 543).

وهذا دعاء لا يردّ لآله دعاء لانواع البرية شامل “O redd olunmayan bir duadır. Çünkü o bütün mahlûkatı kapsayan bir duadır” (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 123).

جلت نعمائه وعتت آلائه “Nimetleri büyük ve ihsanları herkesi kuşatsın (nimeti ve ihsanı bol olsun)” (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 252).

اعط القدس يا ربها “Ey Kudüs'ün Rabbi, Kudüs'ü ver,” anlamında Arapça dua ibaresi” (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 300).

قدس الله تعالى اسرارهم “Allah onların sırlarını mübarek kulsın” anlamında Arapça dua ibaresi” (Vakanüvis Halil Nuri Bey, 2015: 303).

SONUÇ

Nizam-ı Cedîd'in yürürlüğe konduğu dönemin vakanüvisi olan Halil Nuri Bey, vakayinamesini sade ve anlaşılır bir dille kaleme almıştır. İslam tarihçiliği geleneğine göre yazılmış olan *Nuri Tarihi*'nde hem ilmî tarihçiliğin hem, de edebî tarihçiliğin izlerini görmek mümkündür. Tarihî olayları kronolojik sıraya göre kaydeden tarihçi, anlatımın sadeliği ve açıklığını bozmadan gerektiğinde söz sanatlarına müracaat etmiştir.

Müellif, anlatımı zenginleştirmek için daha önceki vakanüvislerin yaptığı gibi eserini Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler, atasözleri ve veciz ibarelerle süslemiş, yeri geldiğinde dua ibarelerine başvurmuştur. Kullandığı darbı mesel ve veciz ibareleri olayların akışı içerisinde, anlam ifade edebilecek yerlerde zikretmeye dikkat etmiştir.

Halil Nuri, *Nuri Tarihi*'ni yazarken mistisizmin etkisinde kalmıştır. Eserine derç ettiği çok sayıda dua cümlesinin yanı sıra birçok ayet ve hadisi metin içerisine

58 / Seydi Vakkas TOPRAK

yerleştirmiş olması buna kanıttır. Vakanüvis, anlatımı zenginleştirerek okuyucu üzerinde daha iyi bir etik bırakmak için ilahî delillerin açıklayıcı gücünden istifade etmiştir.

KAYNAKÇA

- AFYONCU**, Erhan, Osmanlı Siyasî tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. I, Sayı 2, 2003, s. 101-172.
- AHMED** Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. I, Üçüncü Baskı, Darü't-Tıbâ'atü'l-Âmire, Dersaadet [1858].
- AYVERDİ**, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. II, Kubbealtı Yay., İstanbul 2011.
- BANARLI**, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, MEB Yay., İstanbul 2001.
- DANIŐMEND**, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, Türkiye Yay., İstanbul 1961.
- EL-CERRÂHÎ**, Eř-Şeyh İsmail bin Muhammed Aclûnî, *Keřfu'l-Hafâ*, C. II, Mektebe't-Tiras El-İslâmî, Halep, ty.
- EL-MÜLEYBÂRÎ**, Zeyneddîn b. Abdülazîz b. Zeyneddîn İbni Ali el-Ma'beriyye, *İrşâdü'l-İbâd ilâ Sebîlü'r-Reřâd*, Kahire, ty.
- EROL**, Halil İbrahim, Şanizade Mehmet Atullah: Bir Osmanlı Tarih Tasavvur ve Yazımı Örneği", *İnsan ve Toplum*, C. II, Sayı 3 (2012), s. 33-56.
- HALİL** Nuri Bey, *Nuri Tarihi* (Haz: Seydi Vakkas TOPRAK), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2015.
- HALİL** Nuri Bey, *Târih-i Nûrî (Şurûtnâme)*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, No: TY 6001.
- HALİL** Nuri Bey, *Târih-i Nûrî (Şurûtnâme)*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, No: TY 6000.
- HALİL** Nuri Bey, *Târih-i Nûrî Bey*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Aşir Efendi Ktb, No: 239.
- HALİL** Nuri Bey, *Târih-i Nûrî Bey*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, No: 1579.
- HALİL** Nuri Bey, *Târih*, Viyana Nationalbibliotek, No: H.107.
- İPEKTEN**, Haluk, *Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri*, VII, Ötüken Yay., İstanbul 1988.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli* (Haz: Elmalılı Hamdi Yazır, Sadeleřtirenler: Y. Çiçek, N. Kahraman), Ankara 2000.

- KÜRT**, Zehra, *XVIII. Yüzyıl Dîvân Şâiri Halil Nuri Bey Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkitli Metni (İnceleme-metin)*, Gazi Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara 2005.
- KÜTÜKOĞLU**, Bekir, “Vekâyinüvis”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XXIII, MEB Yay, İstanbul 1986, s. 270-287.
- MEHMED** Süreyya, *Sicill-i Osmanî yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmanî*, C. I-IV, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1308, 1311, 1311, ty.
- MEVLÂNA**, *Mesnevî Tercümesi*, I-II, (Tercüme eden ve açıklayan: Şefik Can), Ötüken Yay., İstanbul 2010, s. 295-299.
- MUALLİM NÂCÎ**, *Osmanlı Şairleri*, (Haz: Cemal Kurnaz), Akçağ Yay., Ankara 2000.
- MÜSTAKİMZÂDE** Süleyman Saadeddin, *Devhatü'l-Meşâyih Ma'a Zeyl*, İstanbul, Çağrı Yay., tıpkıbasım, 1978.
- SAHHÂFLAR** Şeyhi-Zâde Seyyid Mehmed Es'Ad Efendi, *Vak'anüvis Es'ad Efendi Tarihi* (Haz: Ziya Yılmaz), Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2000.
- SUYÛTÎ**, *El-Câmi'u'l-Sağir (Şerh-i Menâvî)*, C. IV, Mısır, h.1356, m.1938.
- ŞÂNÎ-ZÂDE** Mehmed 'Ata'ullah Efendi, *Şânî-zâde Târîhi*, I (Haz. Ziya Yılmaz), Çamlıca Yay., İstanbul 2008.
- ŞEMSEDDİN** Sami, *Kâmûsu'l-a'lâm*, C. IV-V, Mîhran Matbaası, İstanbul 1311-1314.
- TAYYARZÂDE** Ahmed Ata, *Tarih-i Ata*, C. IV, yy, ty.
- UNAT**, Faik Reşit, *Osmânî Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK Yay, Ankara 1992.
- UZUNÇARŞILI**, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1988.
- ÜNAL**, Yenal, “Türkiye'de Tarihçilik, Tarihçiliğin Gelişimi (15-20. yy) ve Türk-Batı Tarihçiliğine Örnek İki Kitabın Karşılaştırmalı Analizi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, C. VIII, Sayı 2 (2010), s. 183-206.
- YİNANÇ**, Mükrimin Halil, “Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik”, *Tanzimat I*, Maarif Vekaleti yay., İstanbul 1940, s. 573-595.

